

J. Nordlin-Grijs,
aug. 1937.

BEHANDLING AV LEDVRICKNING, BENBROTT, STRÄCKNING OCH HITHÖRANDE ÅKOMMOR.

Folkmedicinska ämnen behandlas i följande frågelistor: M 99 (Husdjurssjukdomar), M 100 (Om kloka, trollkunniga och vismän), M 101 (Koppning och åderlätning), M 108 (Barnsjukdomar), M 116 (Invärtets medel etc.), M 118 (Sår och sårbehandling etc.), M 120 (Rökning och därmed besläktade metoder), M 121 (Salvor och plåster etc.), M 123 (Sjuk och frisk), M 125 (Läkare och läkemedel). Övriga slag av huskurer, medicinalväxter och bad samt magiska metoder komma att behandlas i ännu ej utarbetade listor.

1. Har det i bygden funnits (eller finns det) någon person, som ägnar sig åt behandling av ledvrickning, benbrott samt muskel- och senskador? Beteckning för sådan person: benkäringen, botarn, lagarn, lagerskan, ledbotarn, ledlagarn, ledslitarn, omlagarn, han (hon) som lagar, - som lagar om? Allmän beteckning för sådan persons verksamhet: bota, laga, laga om?

Brukade vissa andra yrkesutövare t.ex. kopparslagare även bota hithörande åkommor? Vad vet man om hur lagarn lärt sig sin konst? Av annan känd lagare? Fick en lagare först öva sig med att bota kreatur?

2. Brukade lagarn, innan han botade åkoman, företaga undersökning av den skadade kroppsdelens? Hur tillgick en sådan undersökning? Kände lagarn t.ex. på ett brutet ben med fingrarna medan ögonen hölls slutna? Eller brukade han genom att se i brännvin eller genom annan magisk metod skaffa sig nödvändig kännedom om skadan? Ex.: En lagerska, Tall-Marta i Koldemo, berättade: Jag lärde mig laga, då jag var sjutton år. Jag lärde mig laga av bond' i gården, där jag tjäna', fick öva mig på en gumse, som hade brutit bakbenet. Jag kände med fingrarna, var felet var, och sen fick jag lägg' i lag. Nu är jag sjuttiofyra år och har lagat så många, men aldrig har någon blivit förstörd.

3. Beteckning för 'led' i allmänhet: kula, led, ledkula, lid?; för vissa särskilda leder, t.ex. för armbågsled: domningsknota, dånknota; för axelled: hårdöga; för handled: handlove?

4. Beteckning för 'styv i lederna': stel, stjäl, urjen; för att bli styv i lederna: stjälna, urjna?

5. Beteckning för 'rörlig och mjuk i lederna': ledig, ledlös, ledmjuk, ledvidig, lättildig, tång?

6. Beteckning för 'ledvätska': fettsega, fettsena, fettsia, ledsage, ledvatten, lidavatten? Brukade man betrakta otillräcklig ledvätska och därav försvårad rörelseförmåga som en särskild åkomma (jfr nedan om knarren)? Var skada vid benbrott obotlig, när fett-sia rann ut?

7. Beteckning för 'benkota': knoka, knökla, knosa, knota, knysta?; för kota i korsryggen: korsro, mjörm, mjörmknota, ronacka, roknoka, rokota? Har man någon annan särskild beteckning för vissa kotor i kroppen? Har man haft särskilt uttryck för att skada vissa ben-(led)knotor, t.ex. slå armbågskulan (få änklingsorgen)?

8. Känner man till att en viss kota i kroppen, t.ex. i halsen nära huvudet ansågs kunna uppträda som gengångare, särskilt efter mördade, döpta barn och brottslingar? Beteckning för sådan kota: bödelskota, bödelsbit, dödkota, gastkota, heligbenet, uppståndelsebenet?

9. Beteckning för 'knoge': knoke, knugge; för 'lårben': bus, buslägg, lägg, tjocklägg, skäk, skängel; för 'smalben': smallägg, täppel; för 'knäskål': knäbord?

10. Beteckning för 'långa, styva ben': bäcklar, kägglor, långskankar, skacklar, skanglar; för 'person, som har långa styva ben och därför lätt snavar': bäckel, bäcklus, bjäcklus, skanklasse, skap, stuplus; för att 'gå och snava': bäcklas, slanka (med benen), snövla sig, är snövelfötad?

11. Beteckning för att 'ha svaga ben (knäsvag)': benlös, benmod, benmogen, benmoken? Uttryck om 'person som har svaga ben': är som att resa upp en ålmask, en riktig knäpphärvel. Beteckning för att 'ha kraftiga ben (och leder)': benstark?

12. Beteckning för 'sena' (och för muskel): sen, sena, senja, sina, sinu, tana; för 'senig': senjig?

13. Beteckning för att 'vricka leder': bricka, brinka, knicka, vekla, vickla, vinka, oredna, vrekla, vrigga, vri, vrida, vrinka, vränga, slita sig, skängka sig, sträcka sig, vrida sig; för att en arm el. dyl. går ur led: skrida ur led, hoppa ur värrbäckla.

14. Beteckning för 'ledvrickning': ledvridning, kneknad, knekne, knickna, knicknan, vred, vrednad, vredne, vridet; för att någon 'har en vrickad led': är ledbruten, - ledskriden; för att 'med svårighet röra sig på grund av ledvrickning': knicka? Känner man orden ledsvamp, ledmus och vad betyda de?

15. Beteckning för 'botande av ledvrickning i allmänhet': dra i lag, sätta i esse, sätta i lag, dra i led, lägga led i led, ta i led? Hade man något kännetecken på att leden genom lagarens behandling åter kommer i rätt läge? Skulle det smälla (knäppa) i leden? Beteckning för att ledvrickningen upphäves: leden är i lag, - går i lag, - är i ordning, - går i ässe, - är i ässe?

16. Känner man till särskilda beteckningar för olika slag av ledvrickningar, t.ex. då man vrickar höftleden (gryta sig); då axeln går ur led (axla faller ner); då käken går ur led (gapa mun ur led, gapa över värr bäckla)?

17. Beskriv de olika metoder, man använt för att bota ledvrickning. Brukade man t.ex. dra en axel i led över ett nystan, som hölls i armhålan? Eller drog man axeln

i led mot en bräda, som satts över en dörröppning, medan lagaren och hans medhjälpare stodo på var sin sida om brädan och drogo?

18. Vad gjorde man för att lindra den svullnad, ömhet och styvhet, som uppstodo efter ledvrickningar? Brukade man badda med brännvin eller annan vätska? Använde man särskild ledsalva (vredsalva) eller liniment (femblandning), eller lade man på omslag (klut, doppad i ättika)? Band man om med ålskinn eller ormskinn (ormsjäl)?

19. Har man använt magiska metoder vid behandling av ledvrickning och hur ha de betecknats: göra för vred, hugga bort vred, knyta bort vred, laga för vred, läsa bort vred, läsa för vred? Har man känt till uttrycket spika ihop - sätta spik i om brutna leder och vad har man därmed avsett?

20. Har man brukat läsa i eller läsa över ett visst ämne, som använts att smörja på huden vid ledvrickning? Vilket ämne brukade man använda (vatten, mätessvatten, fett, ister, starkt av olika slag, rigabalsam, pröjsing)? Giv exempel på läsning, som använts på detta sätt.

21. Skulle man, samtidigt som man läste över smörjämnet, röra i eller rita i detta med stål, t.ex. med en kniv, i vilken tången gick igenom skaftet? Beteckning för sådan kniv (trollkniv)? Skulle man rita särskilda figurer i smörjämnet (kors, femuddastjärna)?

22. Använde man kniv även för direkt behandling av den skadade leden? Skulle man rista (rista) med knivvudden på huden? Eller skulle man mäta (måla, måla) korsvis eller motsols över den skadade leden? Företog man strykningar med knivbladet i viss riktning (korsvis, uppåt, nedåt)? Skulle man samtidigt som man strök med kniven läsa över leden? Kunde man förstärka behandlingens verkan genom att spotta på kniven eller direkt på huden? Giv noggrann beskrivning på hur man gick till väga vid behandling av ledvrickning på detta sätt. Ex.: Man spottade på bladet av en trollkniv, tog med vänstra handen omkring den skadade leden, strök tre gånger uppåt leden med bladet och läste samtidigt:

Le i lo,
lag i lag,
hull ihop,

samt upprepade denna behandling tre gånger.

23. Hur tillgick det att hugga bort vred? Skulle man hugga med yxa på ömse sidor om leden under läsande av formel? Hur lydde denna? (Jfr nedan nr 28 om hugga bort knarren.)

24. Känner man till metoden att knyta bort vred? Skulle detta ske medelst ett för ändamålet tillverkat band: ledband, knicknanband, vredband, vridband, vrickband? Hur skulle detta vara beskaffat? Gjort av nio garnändar med aviga knutar (knutna motsols); av tre vävskäft; av maskor från fisknät? Hade man något särskilt att iakttaga vid själva knytningen av bandet? Skulle man t.ex. hålla händerna bakom ryggen och slå knutarna över tummarna? Hur skulle vredbandet sättas på och hur länge skulle det sitta?

25. Har man satt band omkring livet som bot för ryggvärk? Hur skulle ett sådant band tillverkas? (Om annan bot för ryggvärk, se nedan 49 f.)

26. Hur betecknar man den sjukdom i lederna, vilken yttrar sig i smärta och styvhet och som förorsakar ett knarrande ljud vid rörelser: gnarren, kammen, knarken, knarren, ledknarren? Har man någon uppfattning om orsaken till denna åkomma?

27. Vilka olika medel och metoder har man använt för att bota knarren (t.ex. knarrbot, knarkbot)? Har man brukat lägga omslag kring de sjuka lederna? Eller har man brukat bota knarren på magisk väg: hugga bort, knyta bort, lyfta bort, mäta bort, skära bort (knarren)? Beskriv noggrant de metoder, som äro kända i orten.

28. Skulle man t.ex. hugga bort knarren på en huggkubbe (huggknubb, huggstabe) eller på tröskeln till ett hus, som är flyttat tre gånger eller vars dörrar vetta mot norr? Skulle patienten vid huggningen lägga lemman med den skadade leden på underlaget och botaren hugga med yxa på ömse sidor om leden? Har man samtidigt brukat läsa en formel och hur lydde denna? Beteckning för denna behandling: knarrhugg?

29. Hur tillgick bortlyftning av knarren? Skulle man med den skadade armen lyfta i norra knuten till ett hus, som flyttats tre gånger? Förekom därvid läsning av formel och hur lydde denna? Skulle man ej få se sig om, när man gick från huset? Vid vilken tid på dygnet borde sådan bortlyftning helst äga rum?

30. Har man brukat bota knarren även på annat sätt, t.ex. knyta bort med knarrtråd (knyta nio snaror kring tummen), bota med eldtången (låta eldtången vibrera mot leden); tvätta med leddroppar (regn- eller dagdroppar, tagna från ett led i en gårdsgård); lägga på knarrspån (spånor tagna från träd, som stå och skava mot varandra)?

31. Beteckning för 'benbrott' i allmänhet: benbrock, benbrott, benbräck, benspräcka? Särskild beteckning för att 'bryta ett ben' (extremitet): sprittla av?

32. Har uttryck som bryta av sig benen, hoppa av sig lårbenet o.dyl. använts även i figurlig betydelse (om lysning för vigsel)?

33. Har man skilt mellan olika slag av benbrott; enklare, då endast en benpipa gått av; svårare, då bägge benpiporna gått av (enkelt, dubbelt benbrott)? Vilka ben i kroppen ansåges farligast att bryta (höftben, lårben)? Vilka kännetecken har man haft på svårartat benbrott? Ansåg man att vissa slags benbrott voro omöjliga att bota och hur förfor man vid sådana?

34. Hur botade man i allmänhet benbrott: genom att spjala, spjalka, spjälla?

35. Beteckning för att 'föreina brottytorna vid benbrott': lägga rätt, lägga till mötes, ställa till rätta, sätta ihop?

36. Beteckning för de spjälor, som anbragtes till stöd för den brutna lemman: benspjälk, spilor, spjälkor, spjälor, spjälkpinnar? Av vilket material skulle spjälorna

vara (av mjuk, kluven granved)? Hur många spjälor brukade användas vid brott t.ex. på arm eller ben? Hur bundos spjälorna fast? Hur brukade man binda upp en spjälad arm? Beteckning för bandaget, som höll armen uppe: fässla?

37. Hur lång tid ansåg man att ett brott (på arm eller ben) behövde för att läkas? Hur länge borde patienten ligga till sängs vid normal läkning av t.ex. ett brott på benet?

38. Har man känt till någon särskild metod för läkande av brott på andra ben än extremiteterna, t.ex. av nyckelbensbrott och revbensbrott?

39. Har man använt även invärtes medicin för benbrott: metallskrap, metallmjöl? Vilka olika slag av metaller har man använt och hur erhöles metallpulvret? Tog man t.ex. skrap från vigselringen eller från silverslantar (silverblankar)? Hur tog man in metallpulvret: i vatten, inbakat i en degboll? Vilken verkan ansågs metallpulvret ha (lade sig som en ring kring brottet)?

40. Beteckning för en mer eller mindre hastigt påkommande svaghet i benen (eller armarna) och för att känna sådan: trot, trotet, stek, steken; knäfattig? Hur ansåg man, att denna åkomma uppstod? Om någon gick upp i en klockstapel utan att ta i klockorna eller i klocksträngen (klockdraget)? Om någon gick över en plats, där en häst tumlat sig (hästtumla, hästvaltra)? Hur brukade man bota för trot (lyfta bort trot, läsa bort trot)?

41. Ansåg man, att vissa åkommor och sjukdomstillstånd uppstodo genom för tungt arbete, t.ex. slätter- eller skördearbete, lyftning o.dyl.? Beteckning för sådan åkomma: förlyftning, försträckning, sträckning; sträckt?

42. Har man brukat skilja mellan utvärtes sträckt (sensträckning, muskelsträckning) och invärtes sträckt? Beteckning för att sträcka sig: skräcka sig; för att sträcka senor: stråkna?

43. Beteckning för 'sendrag': senbrock, senbrott, senadrätt, sendrätt; för särskilt slag av sendrag, t.ex. i nacken: nackdrag, nackavres; för att 'få sendrag': näva sig? Känner man till något botemedel mot sendrag?

44. Beteckning för de olika sjukdomar och sjukdomsbesvär, som anses uppkomma genom förlyftning och sträckning (även reumatiska smärtor)? Ex.: flen, flyggods, drakgods, löpande, löpare, ondskott, rännhälla, ryggvärk, ryggflog, ryggwald, rygghåll, ryggskott, ryggslag; smärtor i mage och mellangärde: bröstskärvan (knotskärvan) har fallit ner, magstjälpling, nerfallen mage, magen har fallit ner, magen är nere, vara magstjälpt, -navelsliten, navelslita sig?

45. Vilka olika metoder har man använt för att bota hithörande åkommor? Har man brukat dra sig (sticka en käpp bakom ryggen i armvecken), låta dra sig, dra upp magen (jfr nedan 58), lyfta upp magen (sticka händerna in under bröstkorgen), lyfta upp och stoppa in magen, naveldraga, dra i navel (patienten lägger sig på magen på golvet,

hjälparen ställer sig grensle över honom, griper med händerna på ömse sidor om patientens navel och drar uppåt mot ryggraden, tills ett knäppande ljud höres).

46. Känner man någon annan betydelse av naveldragas: bli dragen vid näsan?

47. Har man räknat visst slag av huvudvärk (tryck över hjässan) och halsont (svul-len tungspen) till hithörande åkommor, beroende på att hjässan eller tungspenen anses ha fallit ner? Beteckning härför: nerfallen dröppel, -lilltunga, - målspe, - tungspen, nerfallen hjässe?

48. Beteckning för de metoder, som använts för att bota dessa åkommor: rycka hjässelock, rycka upp tungspen, ta upp tungspen? Ryckte man hjässelock genom att rycka i en tofs hår över hjässan, så att hårsvålen lossnade och ett smällande ljud hördes? Tog man upp tungspenen genom att trycka den uppåt med ett skedskäpp, på vilket man lagt salt (salta upp tungspen), grodsalt eller kryddblandning (vilken)?

49. Beteckning för särskilda metoder att bota ryggvärk: rida bort ryggvärk, trampa ryggen, trampa bort ryggvärk, tråda bort - , trå bort, tråka bort - , slå bort - , hugga bort - , lyfta bort ryggvärk?

50. Skulle den person, som trampade bort ryggvärk helst vara av motsatt kön mot patienten eller en havande kvinna, en kvinna som fött tvillingar eller en förstföding (förstföding) eller sistföding i en syskonkrets?

51. Beskriv hur trampningen utfördes. Skulle den som trampade stiga med ena eller bägge fötterna på patientens rygg, själv sitta på en stol el.dyl. och med fötterna bearbeta patientens rygg eller stiga på denna och låta kroppstygden vila på en fot i taget? Eller skulle patienten stå på händer och knän och hjälparen stiga upp på hans rygg?

52. Har man läst någon formel vid borttrampning av ryggvärk och hur lydde denna?

53. Hur tillgick det att slå bort (dunka bort) ryggvärk? Skulle man slå patienten i ryggen utan att denne var förberedd? Skulle man slå med den knutna handen eller med särskilt föremål, t.ex. med skäftet av ett visst slags kvast (trebandakvast, fembanda-kvast) eller ansågs det farligt att använda kvast? Känner man till några särskilda föreskrifter om vem som skulle slå (jfr ovan om trampning fråga 50).

54. Beskriv hur det tillgick att hugga bort och lyfta bort ryggvärk (jfr ovan om knarren, fråga 28 f.).

55. Har man använt andra magiska medel och metoder vid botandet av hithörande åkommor? Har man t.ex. brukat laga för sträckt, laga om för sträckt, göra för sträckt och hur tillgick detta (jfr till frågorna om vred, ovan 19 f.).

56. Har man känt till någon särskild metod för att laga för invärtes sträckt? Skulle man t.ex. läsa in en formel i brännvin (med munnen intill flaskhalsen)?

57. Har man brukat behandla hithörande åkommor även med invärtes medel och mediciner, t.ex. med tordyvelssalt, grodsalt (jfr frågelista M 116)?
58. Har man brukat suga upp huden på ett kroppsparti för att åstadkomma en fördelande och smärtstillande verkan (dra ut ont, dra ut mjölk ur värkande bröst)? Hur tillgick denna behandling? Lade man t.ex. en blåntott på en brödbit, som placerades på kroppen, tände sedan eld på blåntotten och stälpte ett glas över? Eller satte man en ljusbit i en kålrotsskiva, tände ljuset och stälpte glas över? Andra metoder (suga upp med en ljusforma)? Beteckning för sådan behandling: dra upp bröstbrosket, bota bröstskärvan, dra upp magen, suga upp magen, suga upp mellanbalken, suga upp skinnet, sätta på glas, sätta på koppe, torrköppning, glaspålägg, sätta på potta?
59. Har man haft någon särskilt tillverkad apparat för uppsugning av huden och hur var i så fall denna beskaffad? Ex.: Ol Ers Johan berättade: En gick hemma i byn och sålde nånting te sug' opp skinnet med. Bror min köpte en sån där, har'n väl kvar än. Hä var som ett tjockt rör utå trå med en pump i.
60. Har man brukat behandla åkommor och svaghetstillstånd i kroppsmuskulaturen och därmed sammanhängande sjukdomar med massage? Beteckning för att 'massera' och för 'massage' i allmänhet: gnida, gnugga, knåda, krama, masjasa, stryka, tuma, tumma, tumma bort; massage (ordets uttal?): gnuggase? - för massör: gnuggare, tummare?
61. Särskilda beteckningar för det sjukliga tillstånd hos musklerna, som genom massagebehandling skulle botas: musklerna var nere, musklerna var för låga, musklerna var för spända, musklerna låg och tryckte, musklerna var vesliga, - vesälskliga?
62. Beteckningar för olika metoder och särskilda moment i massagebehandlingen: lyfta upp musklerna (trä in fingrarna under musklerna), lossa musklerna, dra upp musklerna, rätta till musklerna? När skulle man massera med tummarna, med knogarna? I vilken riktning borde man massera: från hjärtat, utåt, nedåt?
63. Har man brukat behandla vissa åkommor genom att massera ej det sjuka kroppspartiet utan ett annat, som därmed ansetts stå i särskild förbindelse? Om man t.ex. känt smärta och styvhet på högra sidan av halsen, skulle man då massera handloven?
64. Vilka oljor eller andra ämnen har man använt till ingnidning i huden vid massage (matolja, ister, talg, spott)? Brukade man smälta istret genom att värma det vid elden samtidigt med den kroppsdel, som skulle masseras (jfr frågelista M 120)?